

УДК 342.7

Микола БІЛАК
Хмельницький університет
управління та права імені Л. Юзькова,
аспірант
nickbilak777@gmail.com
ORCID: 0009-0007-8421-4362

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ОСОБИ НА ЗАХИСТ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я

<http://doi.org/10.23939/law2024.43.016>

© Білак М., 2024

У статті проведено аналіз норм міжнародного та національного законодавства, що стосуються права особи на захист життя і здоров'я, крізь призму їхньої реалізації на практиці.

У процесі дослідження визначено позитивні та негативні моменти законодавчого регулювання права на захист, з'ясовано причини недотримання державами окремих міжнародно-правових договорів, а також висловлено низку зауважень щодо ефективності та доцільності визначених нормативних приписів.

Зокрема, у публікації наголошено на високій дієвості норм Європейської конвенції з прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенції про права дитини з огляду на практику Європейського Суду з прав людини та діяльність галузевих комітетів ООН.

Заразом у роботі піддано критиці ефективність приписів Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них через брак належних механізмів їхньої реалізації, а також з'ясовано основні причини порушення державами норм вказаних вище міжнародних договорів. Так, до основних проблем реалізації норм вказаних вище конвенцій автор з-поміж іншого зарахував брак політичної волі держав, недостатній рівень навчання та обізнаності військових, невиконання державами міжнародних механізмів правосуддя, а також брак ефективного контролю й моніторингу за дотриманням норм конвенцій.

Окрім того, на підставі аналізу практики застосування нормативних правил щодо необхідної оборони у статті акцентовано на нагальній потребі визначення на рівні закону часових меж існування обстановки захисту та критеріїв визначення пропорційності дій під час оборони. До того ж з метою удосконалення та усунення суперечностей між положеннями Кримінального кодексу України та Конституції України у роботі запропоновано внести конкретні зміни до Основного Закону.

Ключові слова: право на життя, право на захист життя та здоров'я, необхідна оборона, міжнародні гарантії права на захист життя, національні гарантії права на життя, конституційні права.

Постановка проблеми. Захист права людини на життя у сучасному світі є основним пріоритетом у формуванні політики кожної цивілізованої держави. На сьогодні цьому праву присвячено чималу кількість норм у міжнародних угодах та нормативно-правових актах національного зако-

нодавства, що вказує на особливу увагу до нього з боку міжнародної спільноти та державних органів України. Водночас, попри наявність потужної правової бази, порушення права на життя все ж продовжують існувати, що своєю чергою свідчить про низьку ефективність окремих правових приписів та механізмів.

Відтак дослідження міжнародних та національних гарантій права на захист життя дасть змогу виявити прогалини та недоліки в чинній системі, а також розробити рекомендації для їх усунення.

Аналіз дослідження проблеми. Окремі аспекти права на захист життя та здоров'я свого часу досліджували такі науковці, як М. Буроменський, О. Ковальчук, П. Черевко, В. Заборовський, Б. Островська, О. Рогова, Ю. Баулін, О. Бандурка, Р. Стефанчук, П. Рабінович, М. Хавронюк, М. Бажанов, П. Фріс, Ю. Битяк, О. Комісаров та інші.

Метою цієї наукової статті є всебічний аналіз міжнародних та національних гарантій права особи на захист життя, а також оцінка їхньої ефективності у практичному застосуванні. Стаття спрямована на виявлення позитивних та негативних аспектів чинного законодавчого регулювання, визначення причин недотримання окремих міжнародно-правових актів державами та формулювання рекомендацій щодо вдосконалення правових механізмів захисту права на життя.

Виклад основного матеріалу. Належне забезпечення права людини на життя споконвіків вважалося основоположним принципом існування демократичної держави. Будучи добре відомою ще в античному суспільстві, концепція охорони права на життя поступово віднайшла своє законодавче втілення в правових системах більшої частини сучасних країн та сьогодні є фундаментом у процесі нормотворення актів національного законодавства та приписів міжнародних договорів.

Основною гарантією та невід'ємною складовою частиною права на життя завжди було та залишається право на його захист, яке в сучасних умовах регламентоване нормативно-правовими актами різної юридичної сили, що мають певні відмінності та різний ступінь узгодження закріплених ними норм права.

Зокрема, основними законодавчими актами, які визначають право особи на захист життя, сьогодні є Конституція України, Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Женевські конвенції та додаткові протоколи до них, Римський статут Міжнародного Кримінального Суду, Конвенція про права дитини, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України "Про охорону дитинства".

Так, відповідно до ст. 27 Основного Закону України кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Згідно з ч. 6 ст. 55 Конституції України, кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [1].

На міжнародному ж рівні першим та основним нормативно-правовим актом, що гарантував кожній людині право на життя, на свободу і на особисту недоторканність, стала Загальна декларація прав людини (ст. 3). У статті 5 цього документа держави-підписанти як додаткову гарантію права на життя узгодили, що ніхто не має зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання [2].

Не менш важливими у досліджуваній сфері є й нормативні приписи ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою, право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду,

винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно з-поміж іншого є наслідком лише необхідного застосування сили для захисту будь-якої особи від незаконного насильства [3].

Як зазначає Європейський Суд з прав людини у справах Маккан та інші проти Сполученого Королівства (§148) [4], Юксель Ердоган та інші проти Туреччини (§86) [5], Рамсахай та інші проти Нідерландів (§376) [6], винятки, визначені у частині 2, засвідчують, що стаття 2 Європейської конвенції з прав людини, звичайно ж, твердить про випадки, коли смерть було заподіяно умисно, але це не єдина її мета. Текст статті 2, як одне ціле, каже, що її частина 2 не визначає перш за все випадки, у яких дозволено умисно заподіювати смерть, а перелічує ситуації, у яких можливо “застосовувати силу”, що може призвести до неумисного заподіяння смерті. Проте застосування сили має бути здійснене як “виключно необхідне”, аби досягти однієї з цілей, перелічених у пунктах а), b) і с).

Окремі нормативні приписи, які є гарантією захисту права людини на життя, містить і *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права*, згідно зі ст. 6 якого право на життя є невід’ємним правом кожної людини та охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Наведеною вище статтею регламентується також порядок винесення смертних вироків та право осіб, яких засуджено до смертної кари, просити помилування чи пом’якшення вироку [7].

Вагомими у цьому контексті є норми *Другого Факультативного протоколу* до зазначеного пакту, відповідно до яких держави-учасниці зобов’язалися скасувати смертну кару та гарантували право не бути страченим кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією [8].

Ведучи мову про захист права на життя, неможливо оминати увагою й приписи *Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання*. Цей міжнародний договір покликає запобігати відповідним актам катування та іншого неприйняттого поводження з людиною, а відтак ним закріплено ефективні засоби захисту прав людини від насильства, передбачено обов’язок для держав-учасниць щодо звітування про вжиті ними заходи стосовно здійснення їх зобов’язань за Конвенцією, а також наголошено на необхідності створення сприятливих умов для переслідування і покарання винних у вчиненні катувань та жорстокого поводження і забезпечення справедливої компенсації для осіб, що постраждали від застосування насильства [9].

За ситуації, яка склалася у нашій державі внаслідок повномасштабного вторгнення держави-агресора, значущими для захисту права на життя є й нормативні правила поведінки, що передбачені *Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни*. Зазначеним нормативно-правовим актом з-поміж іншого закріплено заборону вчинення атак на цивільних осіб та цивільні об’єкти, заборону вчинення насилля над життям й особистістю (зокрема, всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури), а також право цивільного населення на захист від наслідків воєнних дій, у тому числі право на медичну допомогу, безпечне проживання та харчування, отримання іншого виду гуманітарної допомоги [10].

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), у ст. 51 своєю чергою нормативно закріплює загальний захист цивільного населення від небезпек, що виникають у зв’язку з воєнними операціями, заборону нападів на цивільне населення та його тероризування, нападів невибіркового характеру та репресалій щодо цивільного населення або окремих осіб, а також заборону використання цивільного населення для захисту від воєнних дій [11].

Окремі гарантії права особи на самозахист можна відшукати й у контексті положень *Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду*, відповідно до п. с) та d) ч. 1 ст. 31 якого особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо в момент вчинення нею діяння:

- вона діяла розумно для захисту себе, іншої особи чи майна від неминучого та протиправного застосування сили способом, що є співмірним зі ступенем небезпеки, яка загрожує цій особі, іншій особі або майну;

- вона вчинила необхідні та розумні дії у відповідь та для відвернення загрози неминучої смерті або неминучого заподіяння тяжких тілесних ушкоджень собі або іншій особі та не мала наміру заподіяти більшої шкоди ніж ту, яку вона намагалася усунути [12].

Окрім того, право на захист життя передбачене нормативними приписами *Конвенції про права дитини*, згідно зі ст. 6 якої держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя, та забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини [13].

У національному ж законодавстві, крім норм Основного Закону, ідея захисту права на життя знайшла своє нормативне втілення в окремих статтях Закону України “Про охорону дитинства”, Закону України “Про запобігання та протидію домашньому насильству”, Кримінального кодексу та Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Зокрема, відповідно до ст. 10 Закону України “Про охорону дитинства” кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Держава здійснює захист дитини від усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють. Зазначений захист здійснюється державою через органи опіки і піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, які надають допомогу в запобіганні та виявленні випадків насильства над дітьми. Дитина має право особисто звертатися на гарячу лінію та до наведених вище органів за захистом своїх прав та інтересів [14].

Водночас згідно з положеннями ч. 1, 2, 5 ст. 36 КК України кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися по допомогу до інших осіб чи органів влади. Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає [15].

Подібні за змістом приписи містить і ст. 19 Кодексу України про адміністративні правопорушення [16].

Аналізуючи наведені вище норми міжнародного права та внутрішнього законодавства, вважаю за доцільне зауважити, що загалом встановлені правила поведінки покликані сприяти захисту права особи на життя та забезпечити необхідний стан захищеності кожному від протиправних посягань.

Водночас певні питання викликає реалізація відповідних приписів та їхня ефективність з огляду на брак чи наявність належного механізму забезпечення виконання тієї чи іншої норми.

Наприклад, якщо мовити про положення **Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод**, які стосуються права на захист життя, то в сучасних умовах вони підкріплені можливістю кожної особи звернутися до Європейського Суду з прав людини, і такий механізм сьогодні є доволі дієвим, оскільки дозволяє переглядати рішення національних судів після вичерпання заявником усіх можливих засобів національного захисту.

Зокрема, в розрізі судової практики за останні три роки найбільш показовими в контексті дотримання державами-учасницями нормативних приписів ст. 2 Конвенції є рішення Європейського Суду з прав людини у справах “Бурас проти Франції”, “Ленді проти Італії”, “Ейніс та інші проти Італії”, “Сміляніч проти Хорватії”.

Так, *справа “Бурас проти Франції”* стосувалася скарги за матеріальним аспектом статті 2 Конвенції щодо використання жандармом сили, що призвело до смерті засудженого під час етапування.

Відповідно до обставин справи під час етапування з в'язниці Страсбурга до суду першої інстанції міста Кольмар засуджений Н. В. напав на жандарма М. Р., яка супроводжувала його, і декілька разів намагався захопити її заряджену службову зброю. У той час інший жандарм, М. Г., який був поряд у транспортному засобі, з метою захисту своєї колеги від незаконного насильства прийняв рішення застосувати до Н. В. зброю, здійснивши один постріл, що в подальшому призвело до смерті Н. В.

За результатами розгляду справи Європейський Суд з прав людини дійшов висновку, що дії жандарма М. Г. були виправданими та необхідними для захисту життя колеги від незаконного насильства, відповідно до підпункту (а) пункту 2 статті 2 Конвенції. Як зазначив ЄСПЛ, М. Г. діяв, керуючись щирим переконанням, що життя М. Р. було в небезпеці, та справді вірив у необхідність застосування сили. Його рішення застосувати свою зброю мало наслідком лише єдиний постріл після того, як словесні попередження та інші спроби припинити напад не мали успіху. До того ж суд підкреслив, що наявність загрози жандармам також підтверджувалася балістичною експертизою [17].

Щодо справи **“Ленді проти Італії”**, то вона стосувалася скарги на незабезпечення державою належного захисту від домашнього насильства.

Зокрема, під час звернення заявниці повідомила, що влада не вжила заходів для захисту її та її сина від домашнього насильства її партнера, що призвело до вбивства дитини та замаху на життя заявниці у 2018 році.

Як встановив Європейський Суд з прав людини, між 2015 і 2018 роками заявниці та її діти стали жертвами насильства з боку партнера Н. П., про що повідомлялося владі. У 2018 році Н. П. вбив їхнього одnorічного сина та намагався вбити заявницю.

З огляду на встановлені факти, ЄСПЛ підсумував, що ризик повторного насильства не був належно оцінений, а органи влади не вжили заходів для захисту заявниці та її дітей, що призвело до трагічних наслідків. Незважаючи на численні повідомлення поліції, прокурори не врахували ескалації насильства та психічний стан Н. П., а органи влади не вжили захисних заходів.

Під час постановлення рішення суд також врахував висновки GREVIO (групи експертів Ради Європи з протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству), яка зазначила, що італійська влада могла і мала вжити відповідних заходів для захисту жертв, незалежно від подання чи неподання ними скарг. Отже, суд ухвалив, що органи влади не виконали своїх обов'язків щодо захисту життя заявниці та її сина [18].

Подібне рішення Європейський Суд з прав людини ухвалив у справі **“Сміляніч проти Хорватії”**.

Згідно з обставинами, встановленими судом, родич заявників загинув унаслідок дорожньо-транспортної пригоди, спричиненої Д. М., який, перебуваючи в стані сильного алкогольного сп'яніння, проїхав на червоне світло.

За 12 років, що передували інциденту, Д. М. 32 рази порушував правила дорожнього руху, у тому числі кілька разів притягався до адміністративної відповідальності за водіння в нетверезому стані. Утім за вказані порушення у Д. М. лише двічі на короткий період часу вилучали водійське посвідчення та переважно застосовували до нього стягнення у виді штрафу в незначних розмірах, громадських робіт або догани. А тому, зважаючи на лояльне ставлення правоохоронних органів до протиправної поведінки Д. М., на момент інциденту останній мав дійсне посвідчення водія, що давало змогу йому брати участь у дорожньому русі.

Розглянувши вказану справу та дослідивши наведені в заяві доводи, ЄСПЛ вирішив, що органи влади не змогли застосувати комплексний та ефективний підхід до припинення порушень Д. М. Зазначений підхід вимагав би вжиття до порушника більш суворих заходів, таких як анулювання водійського посвідчення, повторне навчання правил дорожнього руху чи лікування від зловживання алкоголем.

Відтак, на думку суду, численні випадки невжиття органами влади належних заходів до тривалої протиправної поведінки Д. М. і, як наслідок, незабезпечення ефективного функціонування

на практиці превентивних заходів, спрямованих на забезпечення громадської безпеки та мінімізацію кількості випадків дорожньо-транспортних пригод, вийшли за межі простої неналежної координації чи бездіяльності, а тому держава має нести відповідальність за свої позитивні зобов'язання за статтею 2 Конвенції [19].

У контексті гарантій права особи на захист життя неможливо оминати увагою й рішення ЄСПЛ у справі *“Ейніс та інші проти Італії”*.

Заявники у цій справі стверджували, що Італія порушила нормативні приписи статті 2 Європейської конвенції з прав людини, не захистивши життя їхнього родича С. С., який помер від передозування наркотиками під вартою.

Так, у травні 2001 року С. С. був затриманий за підозрою в торгівлі наркотиками. У момент затримання останній перебував у стані психофізичного розладу, демонстрував ознаки наркотичного сп'яніння та намагався завдати собі шкоди. Під час транспортування до поліції стан С. С. погіршився, але медичної допомоги йому не було надано.

В ізоляторі С. С. ставало гірше, і він помер вранці, незважаючи на спроби медиків його реанімувати. Розтин показав, що смерть С. С. настала внаслідок гострого отруєння кокаїном. Водночас експерти встановили, що С. С. прийняв наркотик двічі – перед затриманням та безпосередньо перед смертю у туалеті ізолятора, і саме ця друга доза виявилася для нього смертельною.

Розглянувши подану заяву та оцінивши зазначені в ній доводи, Європейський Суд з прав людини постановив, що органи державної влади не забезпечили належного медичного огляду і догляду за С. С., який перебував у більш уразливому становищі, ніж звичайна особа, взята під варту. Зазначений стан покладало на державу посилений обов'язок піклуватися про С. С., а тому владні органи мали вжити деяких додаткових запобіжних заходів, щоб захистити його здоров'я та фізичну цілісність. Відтак ненадання медичної допомоги та нежиття належних заходів під час перебування померлого під вартою були розцінені судом як порушення статті 2 Конвенції [20].

Щодо положень **Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенції про права дитини**, то нагляд за їх виконанням на сьогодні здійснюють відповідні галузеві комітети, створені в рамках зазначених вище міжнародно-правових актів (Комітет ООН з прав людини, Комітет ООН проти катувань, Комітет з прав дитини).

Вказані комітети уповноважені розглядати доповіді держав-учасниць про виконання ними норм міжнародних угод, а також мають право розглядати індивідуальні скарги про порушення державами гарантованих пактом та конвенціями прав. За наслідками розгляду таких доповідей та скарг комітети можуть надавати державам-учасницям рекомендації для усунення встановлених порушень.

Водночас, ведучи мову про норми **Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них**, можна помітити брак ефективних механізмів, що забезпечували б неухильне дотримання державами, які ратифікували зазначені міжнародні договори, своїх зобов'язань. Вказаний факт, на превеликий жаль, має яскраве підтвердження під час повномасштабного вторгнення держави-загарбника, за якого окупанти вчинили десятки, а то й сотні, тисячі воєнних злочинів проти цивільного населення України та військовослужбовців сил оборони України.

Як показує практика, основними проблемами реалізації норм Женевських конвенцій здебільшого є брак політичної волі держав, недостатній рівень навчання та обізнаності військових, невиконання державами міжнародних механізмів правосуддя, а також брак ефективного контролю й моніторингу за дотриманням норм конвенцій.

Так, безперечно, головною рушійною силою, яка спонукає суб'єктів міжнародного права дотримуватися встановлених правил поведінки, є їхня *політична воля*. Водночас у сучасному світі непоодинокими є випадки, коли окремі держави не хочуть визнавати свої зобов'язання перед міжнародним співтовариством та, як наслідок, діють всупереч нормам міжнародного гуманітарного права. Яскравим прикладом такої навмисної протиправної поведінки є згадувані вище дії російської федерації на території України.

Щодо низького *рівня правової освіченості військового персоналу*, то й він несе чималі ризики порушення нормативних приписів Женевських конвенцій, оскільки незнання законів та звичаїв ведення війни у підсумку призводить до всездозволеності, яка переважно виражається в атаках на цивільні об'єкти, в застосуванні засобів, що заборонені міжнародним правом, та у вчиненні військовими різноманітних злочинів щодо цивільного населення.

Наступною перешкодою для реалізації норм міжнародного гуманітарного права, що уже згадувалося, є *невиконання державами міжнародних механізмів правосуддя*. Зокрема, незважаючи на функціонування Міжнародного Кримінального Суду (далі – МКС), практичне забезпечення відповідальності винних за порушення норм Женевських конвенцій осіб часто є складним та пов'язане з-поміж іншого з невизнанням юрисдикції МКС окремими державами, що дає змогу розшукуваним особам переховуватися від слідства та суду на їх території. Як наслідок, такі особи не зазнають кримінального переслідування та не можуть бути піддані справедливому покаранню, що своєю чергою нівелює діяльність МКС і одночасно створює ілюзію безкарності, таким способом сприяючи вчиненню більшої кількості воєнних правопорушень іншими суб'єктами.

І, насамкінець, стосовно *браку ефективного контролю та моніторингу за дотриманням конвенційних норм*, то тут доречно наголосити, що в зонах активних бойових дій здійснення нагляду за дотриманням міжнародного гуманітарного права є надзвичайно складним завданням, оскільки міжнародні організації часто стикаються з обмеженням доступу до таких зон. Неможливість фізичної присутності контролюючих організацій у підсумку ускладнює спостереження та складання звітності про порушення і таким способом призводить до численних безкарних порушень.

На завершення вважаю за доречне проаналізувати згадувані вище **норми національного законодавства**.

Так, видається цілком очевидним, що Основним Законом України, КК України та Кодексом України про адміністративні правопорушення закріплені важливі декларативні норми, що покликані гарантувати право на захист кожній особі, яка зазнає протиправного посягання чи порушення її прав або свобод.

Водночас через брак законодавчої конкретизації моменту початку та моменту закінчення стану необхідної оборони, а також критеріїв визначення тяжкості заподіяної шкоди, в сучасних умовах існує чималий ризик притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності осіб, які справді захищали охоронювані законом права та не допустили перевищення меж такого захисту.

Безперечно, окремі аспекти застосування законодавства про необхідну оборону можна відшукати у постанові Пленуму ВС України “Про судову практику у справах про необхідну оборону” та постановах Верховного Суду. Проте, як показує судова практика, такі постанови не в змозі забезпечити уніфікований підхід судів до вирішення тотожних чи подібних справ, а тому висвітлення на рівні закону конкретних норм, зокрема, щодо пропорційності дій та часових меж існування обстановки захисту, в сучасних умовах є неабияк актуальним.

Окремо треба звернути увагу, що норми Конституції України, з одного боку, та Кримінального кодексу України і Кодексу України про адміністративні правопорушення – з другого, мають певні неузгодженості.

Так, відповідно до статей 27 та 55 Основного Закону, як уже зазначалося, кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань; кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [1].

Водночас, згідно зі статтею 64 Конституції України, конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені з-поміж іншого права і свободи, *передбачені статтями 27 та 55 цієї Конституції* [1].

Відтак, зважаючи на неможливість обмеження права на захист відповідно до положень Основного Закону, виникає питання щодо відповідності Конституції України приписів ст. 36 КК України в частині правомірності дій з метою захисту виключно у випадку неперевищення особою меж необхідної оборони та закріплення можливості притягнення особи, що захищалася, до кримінальної відповідальності за статтями 118 та 124 КК України за таке перевищення.

Цілком логічно, що вказівка на неможливість перевищення меж необхідної оборони певною мірою обмежує право особи на захист життя, оскільки під загрозою притягнення до кримінальної відповідальності така особа має право вжити лише необхідних та співмірних із загрозою заходів для захисту і водночас позбавлена права діяти в обстановці захисту інстинктивно, на власний розсуд. Таке обмеження, безперечно, є виправданим, адже покликане не допустити фатальних наслідків застосування заходів захисту за обставин, коли вони об'єктивно зайві для припинення загрози, що існує.

Водночас зазначене обмеження за сучасної редакції Конституції України є таким, що суперечить їй, а відтак, вважаю, що норми Основного Закону задля уникнення вказаних невідповідностей мають бути змінені за допомогою вказівки на можливість обмеження права, що закріплене ч. 3 ст. 27 Конституції України, у випадках, передбачених законом.

Висновки. Отже, нормами національного законодавства та приписами міжнародно-правових актів закріплено чималий спектр гарантій права особи на захист життя. Більша частина цих гарантій є дієвою з огляду на ефективні механізми, що сприяють їхній реалізації та забезпечують неухильне дотримання аналізованих у статті норм суб'єктами тих чи інших правовідносин. Водночас, як свідчить практика, окремі з досліджуваних приписів у світлі сучасних подій не здатні повною мірою утвердити належну правову охорону права на життя, а відтак мають винятково декларативний характер через брак необхідних засобів стримування протиправної поведінки порушників. Окрім того, згідно з дослідженням, деякі норми національного законодавства задля усунення суперечностей між ними потребують нагальних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (редакція від 01.01.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Рішення ЄСПЛ у справі “Маккан та інші проти Сполученого королівства” (McCann and others v. The United Kingdom) від 27 вересня 1995 року, заява № 18984/91. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57943>
5. Рішення ЄСПЛ у справі “Юксель Ердоган та інші проти Туреччини” (Yüksel Erdoğan and Others v. Turkey) від 15 лютого 2007 року, заява № 57049/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-79470>
6. Рішення ЄСПЛ у справі “Рамсахай та інші проти Нідерландів” (Ramsahai and Others v. the Netherlands) від 10 листопада 2005 року, заява № 52391/99. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-70973>
7. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
8. Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, що стосується скасування смертної кари від 15 грудня 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_187#Text
9. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
10. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

12. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
13. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
14. Закон України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 р. № 2402-III (редакція від 05.10.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
15. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (редакція від 19.05.2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
16. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1-212-24) від 7 грудня 1984 р. (редакція від 23.06.2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
17. Рішення ЄСПЛ у справі “Бурас проти Франції” (Bouras v. France) від 19 травня 2022 року, заява 31754/18. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-217263>
18. Рішення ЄСПЛ у справі “Ленді проти Італії” (Landi v. Italy) від 7 квітня 2022 року, заява 10929/19. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-216854>
19. Рішення ЄСПЛ у справі “Смілянціч проти Хорватії” (Smiljanić v. Croatia) від 25 березня 2021 року, заява 35983/14. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-208755>
20. Рішення ЄСПЛ у справі “Ейніс та інші проти Італії” (Ainis and Others v. Italy) від 14 вересня 2023 року, заява 2264/12. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-226476>

REFERENCES

1. *Konstytutsiia Ukrainy* [The Constitution of Ukraine] *vid 28 chervnia 1996 r. No. 254k/96-VR (redaktsiia vid 01.01.2020 r.)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [In Ukrainian].
2. *Zahalna deklaratsiia prav liudyn* [Universal Declaration of Human Rights] *vid 10 hrudnia 1948 r.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [In Ukrainian].
3. *Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny* [European Convention on Human Rights] *vid 4 lystopada 1950 r.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [In Ukrainian].
4. *Rishennia YeSPL u spravi “Makkan ta inshi proty Spoluchеноho korolivstva”* [McCann and others v. The United Kingdom] *vid 27 veresnia 1995 roku, zaiava No. 18984/91*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57943> [In Ukrainian].
5. *Rishennia YeSPL u spravi “Yuksel Erdoohan ta inshi proty Turechchyny”* [Yüksel Erdoğan and Others v. Turkey] *vid 15 liutoho 2007 roku, zaiava No. 57049/00*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-79470> [In Ukrainian].
6. *Rishennia YeSPL u spravi “Ramsakhai ta inshi proty Niderlandiv”* [Ramsahai and Others v. the Netherlands] *vid 10 lystopada 2005 roku, zaiava No. 52391/99*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-70973> [In English].
7. *Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava* [International Covenant on Civil and Political Rights] *vid 16 hrudnia 1966 r.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [In Ukrainian].
8. *Druhyi fakultatyvnyi protokol do Mizhnarodnoho paktu pro hromadianski ta politychni prava, scho stosuietsia skasuvannia smertnoi kary* [Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, relating to the abolition of the death penalty] *vid 15 hrudnia 1989 r.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_187#Text [In Ukrainian].
9. *Konventsiiia proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, scho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia* [Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment] *vid 10 hrudnia 1984 r.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text [In Ukrainian].
10. *Zhenevska konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny* [Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War] *vid 12 serpnia 1949 r.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [In Ukrainian].
11. *Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, scho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I)* [Protocol Additional to the Geneva Conventions of August 12, 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)] *vid 8 chervnia 1977 r.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [In Ukrainian].
12. *Rymskyi Statut Mizhnarodnoho Kryminalnoho Sudu* [Rome Statute of the International Criminal Court] *vid 17 lypnia 1998 r.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [In Ukrainian].
13. *Konventsiiia pro prava dytyny* [Convention on the Rights of the Child] *vid 20 lystopada 1989 r.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [In Ukrainian].

14. *Zakon Ukrainy "Pro okhoronu dytynstva"* [On the Protection of Childhood] vid 26 kvitnia 2001 r. No. 2402-III (redaktsiia vid 05.10.2023 r.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [In Ukrainian].
15. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [The Criminal Code of Ukraine] vid 5 kvitnia 2001 r. No. 2341-III (redaktsiia vid 19.05.2024 r.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [In Ukrainian].
16. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia* [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (statti 1-212-24) vid 7 hrudnia 1984 r. (redaktsiia vid 23.06.2024 r.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [In Ukrainian].
17. *Rishennia YeSPL u spravi "Buras proty Frantsii"* [ECHR judgment in the case of Buras v. France] vid 19 travnia 2022 roku, zaiava 31754/18. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-217263> [In Ukrainian].
18. *Rishennia YeSPL u spravi "Lendi proty Italii"* [(ECHR judgment in the case of Landi v. Italy] vid 7 kvitnia 2022 roku, zaiava 10929/19. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-216854> [In Ukrainian].
19. *Rishennia YeSPL u spravi "Smilianich proty Khorvatii"* [ECHR judgment in the case of Smiljanic v. Croatia] (Smiljanić v. Croatia) vid 25 bereznia 2021 roku, zaiava 35983/14. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-208755> [In Ukrainian].
20. *Rishennia YeSPL u spravi "Einis ta inshi proty Italii"* [ECHR judgment in the case of Ainis and others v. Italy] vid 14 veresnia 2023 roku, zaiava 2264/12. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-226476> [In Ukrainian].

Дата надходження статті: 30.07.2024 р.

Mykola BILAK

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of
Management and Law,
Ph.D. student
nickbilak777@gmail.com
ORCID: 0009-0007-8421-4362

INTERNATIONAL AND NATIONAL LEGAL GUARANTEES FOR THE REALISATION OF THE RIGHT TO LIFE AND HEALTH PROTECTION

This article analyzes the norms of international and national legislation concerning the right of individuals to life and health protection, through the lens of their practical implementation.

The study identifies the positive and negative aspects of the legislative regulation of the right to protection, examines the reasons for states' non-compliance with certain international legal treaties, and offers several remarks on the effectiveness and feasibility of the established legal provisions.

In particular, the publication emphasizes the high efficacy of the norms of the European Convention on Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, and the Convention on the Rights of the Child in light of the practice of the European Court of Human Rights and the activities of UN specialized committees.

At the same time, the paper criticizes the effectiveness of the provisions of the Geneva Conventions and their additional protocols due to the lack of proper mechanisms for their implementation and identifies the main reasons for states' violations of the aforementioned international treaties. Among the main issues of the implementation of the norms of these conventions, the author identifies the lack of political will of the states, insufficient training and awareness of military personnel, non-compliance by states with international justice mechanisms, and the lack of effective control and monitoring of compliance with the norms of the conventions.

Additionally, based on the analysis of the practice of applying the legal rules on necessary defense, the article highlights the urgent need to define the time limits of the defense situation and the criteria for determining the proportionality of actions during defense at the legislative level. Furthermore, to improve and eliminate inconsistencies between the provisions of the Criminal Code of Ukraine and the Constitution of Ukraine, the author proposes specific amendments to the Basic Law.

Keywords: right to life, right to protection of life and health, necessary defense, international guarantees of the right to life protection, national guarantees of the right to life, constitutional rights.